

4. A GONDOLAT, A LELKIISMERET ÉS A VALLÁS SZABADSÁGA

SCHANDA Balázs

1. A gondolat szabadságának fogalma

A gondolat szabadsága – egyes alkotmányokban, így a Bonni Alaptörvényben a hit szabadsága – az egyén belső meggyőződésének védelmét követeli. A gondolat, a hit, az egyén belső meggyőződése a jog számára érinthetetlen: a gondolat közlése, a hit megvallása, a meggyőződés megnyilvánulása az, ami – kommunikációs alapjoként – szabályozás tárgya lehet. Az állam szerepe a gondolatszabadság vonatkozásában az *eszmék szabad áramlásának biztosítása*.¹ A gondolatszabadság megsértését jelentenek az egyént belső meggyőződésének feladására kényszerítő vagy késztető beavatkozások (tudatmódosító szerek vagy kezelések, 'átnevelés' pszichiátriai vagy más, a személyi szabadságot korlátozó módszerekkel). A gondolatszabadság megsértését jelentheti az is, ha az állam vallási-világnézeti kérdésekben állást foglal, azaz az eszmék szabad formálódásának és áramlásának biztosítása helyett egyes nézeteket privilegizálna vagy hátrányos helyzetbe hozna. A gondolat megnyilvánulása már a véleménynyilvánítási szabadság körébe tartozó kérdés.

2. A lelkiismeret szabadságának fogalma

Az egyéni vallásszabadság következetesen a lelkiismereti szabadsággal együtt kerül deklarálásra. E kapcsolódásnak nem csak történeti okai vannak, de e jogok szervesen is összekapcsolódnak. A lelkiismeret fogalma ugyanakkor jogilag nem meghatározott. A polgári szolgálat bevezetéséről rendelkező törvénymódosítás miniszteri indokolása 1990-ben el is ismeri, hogy a lelkiismeret fogalmát „sem a hazai, sem a külföldi jogal-

¹ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 52.: „A gondolat- és vallásszabadságra a jog akkor képes hatást gyakorolni, ha a gondolat vagy a belső meggyőződés *megnyilvánul*. Ez a megnyilvánulás a vallás gyakorlása. Még a „vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását” [Alkotmány 60. § (1) bekezdés első fordulata] is csak azon keresztül tudja védeni az állam, hogy az eszmék szabad áramlását biztosítja. Egyrészt a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz való jog természete, másrészt a jog lehetőségei folytán is, az állam kompetenciája csakis a meggyőződést alakító, illetve kifejező kommunikációs folyamatra korlátozódhat. Az állam e helyzetéből is következik semlegessége.”

kotás nem dolgozta ki,” és ehhez hozzáfűzi, hogy a „lelkiismereti ok nem korlátozható vallási motivációra. Azon a személyiség olyan belső értékrendszerét kell érteni, amelylyel ellentétes magatartás az egyén lelki sérülésével és önmagával való meghasonlásával járna.”² Egyes megközelítések szerint a lelkiismereti szabadság fogalma tágabb, mint a vallásszabadságé, mégpedig azért, mert az előbbi nem csak a vallásos embereket, hanem mindenkit megillető szabadságjog.³ E megközelítés azonban már csak amiatt is kétséges, mivel a vallásszabadság joga, melynek része a vallás választásának és elutasításának joga, a negatív vallásszabadság értelemszerűen megilleti a nem vallásos embereket is.

A lelkiismereti szabadság egyik megközelítése mintegy 'szekuláris vallásszabadságként' az egyén identitását a vallási meggyőződéshez hasonló mélységben meghatározó, nem vallási meggyőződés választása, elfogadása, kinyilvánítása, gyakorlása, tanítása számára biztosít védelmet. Az ilyen világnézeti meggyőződés a vallási meggyőződéshez hasonlóan lehet átfogó, azonban a vallási meggyőződéssel szemben a transzcendencia elemeit gyakran nélkülözi.

A lelkiismereti szabadság másik megközelítése szerint – így a 4/1993. (II. 12.) AB határozat értelmezésében – a személyiség integritásához való jogként fogható fel, mely az egyént attól óvja, hogy az állam önmeghasonlásba kergesse, lényeges meggyőződéseivel összeegyeztethetetlen helyzetekbe hozza. Relevanciával az egyén számára elsődlegesen saját, egyéni lelkiismereti meggyőződése bír, nem pedig az, hogy milyen vallási-világnézeti közösséghez tartozik. Így hadkötelezettség esetén az Alaptörvény XXXI. cikk (3) bekezdése szerint a katonai szolgálat az egyén lelkiismereti meggyőződése okán helyettesíthető fegyver nélküli szolgálattal. Ugyanígy járhat el a munkajogi kötelezettséget, munkáltatói utasítást (pl. terhesség megszakításban való közreműködést) megtagadó munkavállaló.⁴ Ez a 'szekularizált meggyőződésre' való hivatkozás az elválasztás adta keretek között elkerülhetővé teszi, hogy az egyháztagság jogi relevanciát kapjon. A személy erkölcsi-lelkiismereti meggyőződése egyaránt alapulhat vallási meggyőződésen vagy más, nem vallási tényezőkn.

3. A vallásszabadság fogalma

A vallás, illetve a hit fogalma tágan értendő: olyan, bizonyossággal vallott meggyőződésről (nem vélekedésről!) van szó, mely a világmindenség eredetével és céljával kapcsolatos. Vallásnak általában az olyan világnézetet tekinthetjük, mely természetfeletti irányul, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint sajátos magatartás-követelményekkel (szokásokkal, életvezetési és erkölcsi követelményekkel) az emberi személyiség egészét átfogja. A meggyőződés az egyént lelkiismeretében köti, azaz megtagadása, a hitből fakadó kötelezettségek elmu-

² Lásd korábbi honvédelmi törvény módosításáról szóló, a polgári szolgálatot újraszabályozó 1990. évi LXXXVII. törvény javaslatának miniszteri indokolása, 2. pont; ERDŐ Péter – SCHANDA Balázs: *Egyház és vallás a mai magyar jogban*. Budapest, Szent István Társulat, 1993. 40.

³ Így az 1990. évi IV. törvény (Lvt.) javaslatának általános miniszteri indokolása.

⁴ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297.; 1997. évi CLIV. tv. az egészségügyről 131. § (5) a) pont.

lasztása súlyos belső válságot okozna. A bizonyítás terhét adott esetben az egyénnek kell viselnie, aki valamely kötelezettségétől mentesülni kíván: neki kell igazolnia, hogy valóban fennáll a lelkiismereti kényszer – a puszta nyilatkozat nem feltétlenül elegendő, ahogy az elkötelezettség nélküli vélekedések sem. A védelem független attól, hogy a gondolat erkölcsi nézetek alapján alakul-e, vagy tételes vallásokhoz kapcsolódik. A védelem független attól is, hogy az adott gondolat, hit, vagy vallás mennyire elterjedt. A lelkiismeret általános szabadsága a vallásszabadságból fejlődött ki. A vallásszabadság pedig eredendően adott vallási közösségek szabad működését jelentette, egyrészt történeti okokból, de azért is, mivel a vallás antropológiailag közösségi jelenség.

A vallás az egész személyiséget átfogó és meghatározó jelenség, része az „*emberi minőségnek*”.⁵ A vallásszabadság közvetlenül az emberi méltóságban gyökeredzik – megsértése az emberi méltóság elleni súlyos támadás. Az emberi méltóság korlátozhatatlan: az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen.⁶

A vallásszabadság egyszerre *individuális és kollektív* természetű jog: e két elemnek érvényesülése egymástól elválaszthatatlan. Bár történelmileg a vallásszabadság a legkorábban nevesített jogok közé tartozik (hiszen a reformáció nyomán – a maitól lényegesen eltérő tartalommal – már az emberi jogok elméletének megjelenése előtt több évszázaddal megjelent), az általa védett jogok ma más jogok egész sorával – az emberi méltósághoz való joggal, a lelkiismereti szabadsággal, a véleménynyilvánítási szabadsággal, az egyesülési és gyülekezési szabadsággal – interferálnak, így gyakran „*lex specialis*”-nak tekinthetők.

A vallásszabadság az állammal szemben biztosít védelmet: a vallási közösségeken belül nem értelmezhető. Az államnak a vallási közösségekből való kiválás szabadságát kell biztosítania, azonban vallási közösségek belső vitáiba nem avatkozhat be.

A gondolat, a vallás és a lelkiismeret szabadságának egyéni jogként minden természetes személy alanya, állampolgárságra, a személyi szabadság esetleges korláta-ira való tekintet nélkül. A gyermekek vonatkozásában egyes megközelítések – így a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény⁷ – azt sejtetik, hogy a gyermek vallásszabadsága és a szülői jogok versengő alapjogokká válhatnak: a szülő eszerint nem megválasztja a gyermekének adandó nevelést, hanem „a gyermeket e jogának gyakorlásában képességei fejlettségének megfelelően irányítja”.

A vallásszabadság tartalmát képező individuális jogokat a *vallási közösségek létrehozatalának joga* zárja le (fontos e helyen is jelezni, hogy itt az állami nyilvántartásba vétellel jogi személyiséget nyerő 'egyházról' van szó, míg a vallási önértelmezés alapján történő tényleges alapítás a jog számára irreleváns). A létrejövő vallási közösség a későbbiekben bemutatott módon sajátos jogálláshoz is juthat – ez azonban nem elegendhetetlen feltétele a közösségi vallásgyakorlás szabadságának (míg az autonóm jogi személyiség elérhetősége igen). Ugyanakkor ez az egyik olyan helyzet, ahol a magán-személyek vallási meggyőződésének megvallása és állami szerv tudomására hozása a kívánt jogállás megszerzésének elkerülhetetlen feltétele.

⁵ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 51.

⁶ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297.

⁷ Magyarországon kihirdette: 1991. évi LXIV. tv.

A vallásszabadság közösségi oldala, a vallási meggyőződés másokkal együttesen történő kinyilvánítása, gyakorlása és tanítása egyaránt alapjogi védelmet élvez. A vallásszabadság közösségi alanyai az egyházak (vallási közösségek, vallásfelekezetek), valamint mindazon közösségek – jogi formájuktól függetlenül – melyek rendeltetése valamely vallás vagy világnézet gyakorlása, támogatása.

A lelkiismeret és a vallás szabadsága történetileg korábban jelent meg, mint az emberi méltóság, az általános személyiségi jog, az általános cselekvési szabadság; az általa védett magatartások többnyire az általános cselekvési szabadság védelmét is élvezik.

A lelkiismereti és vallásszabadság más kommunikációs alapjogokhoz képest *lex specialis*: a vallási tartalmú véleménynyilvánítás a véleménynyilvánítás szabadságához, a vallási célú gyülekezés a gyülekezési szabadsághoz, a vallási célú egyesülés az egyesülési szabadsághoz képest fokozott védelmet jelent e tevékenységekhez.

A személyes adatok védelméhez való jog – az információs önrendelkezési jog – különleges, azaz szenzitív adatként védi a vallási meggyőződésre vonatkozó adatokat.⁸ A magyar jog nem ismeri a vallási meggyőződésre és a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatok közötti különbségtételt, azaz a vallási-felekezeti hovatartozás tényét a vallási meggyőződésre utaló adatnak tekinti, ami ilyenként az információs önrendelkezési jog különösen érzékeny tárgya.

Az Alaptörvény XVI. cikk (2) bekezdése szerint a szülőket megilleti az a jog, hogy a gyermekeiknek adandó nevelést megválasszák. Ezzel az Alaptörvény a család világnézetű integritását is védi, azaz védi azt a jogot, hogy a szülők gyermekeiket lelkiismereti és vallási meggyőződésük szerint neveljék.

A diszkriminációt tiltó XV. cikk kifejezetten említi a vallás alapján történő alapjogi különbségtétel tilalmát.

4. A vallásszabadság részjogosítványai

Az Alaptörvény VII. cikke – más alapjogok deklarálásához képest bővebben, azonban a teljesség igénye nélkül – rögzíti a vallásszabadság tartalmát. A vallásgyakorlás joga a *kommunikációs alapjogok* közé illeszkedik, és ekként szorosan összefügg a véleménynyilvánítás szabadságával, azonban a történeti szempontok mellett a meggyőződés személyiséget átfogó és meghatározó mivolta is különbözik a véleménynyilvánítás szabadágától. Az alapjogok hierarchiájában, melyet az Alkotmánybíróság kidolgozott, a kommunikációs alapjogokat korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni.⁹

A vallásszabadság jogának mai értelme a meggyőződés szabad megválasztásának (*pozitív vallásszabadság*), megváltoztatásának és a tőle való elhatárolódásnak szabadságán (*negatív vallásszabadság*) túl tartalmazza a vallásgyakorlás szabadságát is, védve mind az egyéni meggyőződés szerinti életvezetést, mind a vallási közösségek önállóságát.

A semleges állam aktív szerepe a vallásszabadság biztosításában egy olyan társadalmi-kulturális közeg elősegítése, mely kellő toleranciával segíti a szabad választást

⁸ Lásd az *információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról* szóló 2011. évi CXII. tv. 3. § 3. pont.

⁹ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48., 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167.

és a vallás gyakorlása számára megfelelő teret biztosít. A tolerancia elve alapján a személy méltóságát tiszteletben tartva, a vallásszabadság pozitív és negatív oldalából fakadó különböző magatartások egymást kölcsönösen korlátozzák, megfelelő teret hagyva a személyiség szabad kibontakoztatásához. A vallásszabadságot versengő alapjogok vagy alkotmányos értékek korlátozhatják, amennyiben a korlátozás elkerülhetetlenül szükséges, mértéke pedig nem aránytalan. A vallásszabadság pozitív és negatív oldala azonban egyenrangú, azaz egyik sem tekinthető főszabálynak, melyhez képest a másikat kivételként kellene kezelni.¹⁰

4.1. A meggyőződés szabad megválasztása vagy elfogadása

A vallásszabadság történetileg először a *felekezet-választás* szabadságát jelentette: a reformációt követően megszilárdult felekezeti pluralizmus nyert általa törvényesítést. Ugyanakkor a 'bevett', majd 1895 után a bevett vagy törvényesen elismert felekezeten kívül esők legfőbb a megtúrtság bizonytalan viszonyai között léteztek.¹¹ A felekezetválasztás joga a felekezetalapítás jogának elismerésével vált teljessé.¹²

Az állam és az egyház elválasztott működésének elve alapján az állam nem vállalhat szerepet a polgár és egyháza közötti kapcsolatban. Az egyháztagság jogi relevanciát nem kaphat. Az államnak az egyén szabad döntését kell védenie, így nem szerezhethet érvényt olyan 'szerződéseknél' sem, melyek egy vallási közösség elhagyását szankcionálná (pl. polgári jogi igényekkel).

Az egyháztagság a gyermek elhelyezése iránti perekben sem vehető figyelembe, azonban következményeit a bíróság értékelheti: ha az egyik szülő a másik ellenkezése ellenére a vallás gyakorlásába 'határozottan és erőszakosan' bevonja, és ez – egyéb körülmények mellett – a gyermek lelkiállapotára negatívan hat, az elhelyezés megváltoztatása felmerülhet.¹³ „A világnézet különbözősége a gyermek elhelyezésénél egyik szülő javára vagy terhére sem értékelhető. Alapjaiban a vallás különbözőségén alapuló különbségtétel tehát a szülők között nem fogadható el. [...] *Más kérdés természetesen az, hogy ha a szülő nevelési elvei, magatartása közösségellenes, deviáns, a gyermek alapvető érdekeivel szembenálló tartalmakat hordoznak magukban, úgy ezt a gyermekelhelyezésnél, a gyermek nevelésére, gondozására és egészséges erkölcsi fejlődésnek biztosítására való alkalmasság körében értékelni kell*”.¹⁴ „A szülők világnézete, az általuk gyakorolt vallás tanai, hitelvei nem tartoznak a gyermekelhelyezési perre, azok a jogvita elbírálása során nem vonhatóak a bírói mérlegelés körébe.”¹⁵ A lelkiismereti

¹⁰ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48

¹¹ SCHWEITZER József – SCHWEITZER Gábor: A magyarországi zsidók és az izraelita felekezet jogállásának alakulása In: RÁCZ Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog Magyarországon*. Budapest, Unió, 1994. 215–244.

¹² 1895. évi XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlatáról.

¹³ BH1994. 543.

¹⁴ BH 1998. 132. Érdekesség, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítéletének megalkotásakor az Alkotmány mellett hivatkozott a Európai Emberi Jogi Bíróság Hoffmann-ügyben hozott ítéletére is (Hoffmann v. Austria Judgment of 23 June 1993).

¹⁵ BH 2001. 479.

és vallásszabadság körébe tartozó kérdésekben a felügyeletet közösen gyakorló szülők egyetértésének hiányában sem dönthet gyámhatóság vagy bíróság.

A törvény szerint a *gyermek helyettesítő védelme* során tiszteletben kell tartani lelkiismereti és vallásszabadságát, továbbá figyelemmel kell lenni nemzetiségi, etnikai és kulturális hovatartozására.¹⁶ Az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermek joga különösen, hogy életkorához, egészségi állapotához, fejlettségéhez, valamint egyéb szükségleteihez igazodóan, vallási vagy lelkiismereti meggyőződését szabadon megválassza, kinyilvánítsa és gyakorolja, valamint hit- és vallásoktatásban vegyen részt.¹⁷ A gyámhivatalnak a gyermek elhelyezése során figyelemmel kell lennie a gyermek 'vallási és kulturális hovatartozására'. A törvény a gyermek vallási hovatartozását és nem vallási meggyőződését rendeli figyelembe venni, mivel például egy óvodás gyermek esetében meggyőződésről még nem beszélhetünk. Ilyen esetben is lehet azonban a gyermeknek hovatartozása. Ebben a tekintetben a szülők döntése irányadó, például az, hogy a gyermeket egy adott felekezetben megkeresztelték. De a hovatartozás nem szűkíthető le a formális egyháztagságra, azaz ennek hiányában a felmenők vallása is iránymutató lehet.

Az állam vallási kérdésekben nem foglalhat állást, „nem ítékezhet vallásos hit vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról”.¹⁸ Az állam intézményvédelmi kötelezettsége kiterjed arra, hogy megfelelő teret biztosítson az egyéni meggyőződés szabad kialakításához.¹⁹ Az államnak védenie kell az egyén szabadságát mások beavatkozásával szemben. Az államnak kötelessége – különösen a közoktatás rendszerén keresztül – tárgyilagosan, teljes körű és kiegyensúlyozott arányú információt közvetítenie a világnézeti kérdésekről.²⁰ A választás szabadságát a közvetlen beavatkozásokon, kényszereken túl korlátozza az is, ha az állam egyoldalú kedvezményekben részesít bizonyos vallásokat vagy nézetrendszereket.

A vallási érzések a véleménynyilvánítás szabadságának lehetséges korlátai; így a tömegtájékoztatási eszközökre vonatkozó ilyen korlátozások, a vallási meggyőződést sértő megnyilvánulások a véleménynyilvánítás és a vallás szabadsága közötti kollízióként törvényi szabályozást igényelhetnek.

4.2. A vallásszabadság pozitív és negatív oldala

A vallásszabadság joga értelemszerűen együtt jár a negatív vallásszabadsággal: minden vallási-világnézeti jellegű választás szükségszerűen más meggyőzések elutasításával jár. A különböző vallások és meggyőzések rendezett együtt élése ugyanakkor elkerülhetetlenné teszi a szembesülést más hitek és meggyőzések jelképeivel és megnyilvánásaival: csak az államnak kell kerülnie azt, hogy jelképekkel azonosuljon – hacsaknem kulturálisan-történelmileg meghatározott jelképekről van szó. A vallásszabadság negatív oldalán az Alkotmány külön nevesíti a meggyőződés kinyilvánításának mellőzéséhez való jogot, ami attól, hogy valaki a meggyőződését firtató kérdésre

¹⁶ 1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, 7. § (1) bekezdés.

¹⁷ 1997. évi XXXI. tv., 9. § (1) d) pont.

¹⁸ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 51.

¹⁹ BVerfGE 41, 29, 49; 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48.

²⁰ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 56.

nem ad választ, kiterjed addig, hogy az egyén mellőzze a részvételt bármiféle vallásos cselekményben. Bizonyos esetekben azonban a vallási meggyőződés kinyilvánítása értelemszerű feltétele annak, hogy az egyén élni tudjon a pozitív szabadságának elemével. Az államnak „a pozitív és a negatív vallásszabadságot megkülönböztetés nélkül kell biztosítania. A pozitív és a negatív vallásszabadság egyenrangú: az állam egyiket sem tekintheti alapesetnek, amelyhez képest a másik kivétel. Abból, hogy az állam maga semleges, nem a negatív vallásszabadság, s még kevésbé a vallási közömbösség támogatása következik.”²¹

4.3. Kultuszszabadság

A vallásos cselekmények, szertartások végzését, azaz a hagyományosan a kultusz körébe sorolt cselekedeteket a 60. § (2) bekezdése külön nevesíti. Az egyéni ima, a közösségi istentisztelet, körmenet, zarándoklat szabadsága a vallásszabadság hagyományos lényege; állami szabályozás, korlátozások e területen képzelhetők el legkevésbé. A kultuszszabadság körébe tartozik a kultuszcselekmények végzése és az ilyen cselekményekben történő részvétel is.

A jog kiterjed arra, hogy a munkaviszonyban, vagy más, munkavégzésre irányuló jogviszonyban álló személyek *vallási ünnepeikre* mentesülhessenek a munkavégzés alól, erre azonban kellő teret biztosít az, hogy a munkavállaló fizetett szabadságából évente öt napot az általa kért időpontban kell kiadni.²² Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a munkaszüneti napok törvényi meghatározása²³ „nem azok vallási tartalmának szól, hanem a társadalom elvárásain és gazdaságossági megfontolásokon nyugszik”,²⁴ azaz az állam nem egyházi, vallási jellegű igényeket elégít ki a vasárnap védelmével és egyes egyházi ünnepek munkaszüneti nappá nyilvánításával.²⁵ Mégsem állítható, hogy ezek az ünnepek teljesen függetlenedtek volna vallási tartalmuktól, amit az is jelez, hogy a változó dátumra eső ünnepnapok, így a húsvéthétfő és a pünkösdhétfő napjának meghatározása igazodik a nyugati kereszténység naptárához. Megjegyzendő, hogy számos országban a szabad vallásgyakorlás biztosítékaként tekintenek a vasárnap munkaszünetre, illetve az egyházi ünnepnapok védelmére, így pl. a konkordatárius jog is szabályozza e kérdést.

Egyénnek és közösségnek egyaránt joga van arra, hogy *vallási jelképeket* helyezzen el, ugyanakkor túrnie kell a meggyőződéssel ellentétes jelképekkel való szembesülést. Közintézmény az állam világnézeti semlegességének elve alapján vallási jelképeket nem helyezhet el, ami nem jelenti azt, hogy közintézményekben magánszemélyek vagy szervezetek ne helyezhetnének el ilyen jelképeket (így pl. szociális otthon lakói). Hasonló szempontok érvényesek a közterületeken elhelyezett vallási jelképekre is.

²¹ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 52–53.

²² 10/1993. (II. 27.) AB határozat, ABH 1993, 105.

²³ A határozat megalkotásának idején a *Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény* 125. § (2), (4) bekezdése, jelenleg a *2012. évi I. tv.* 102. § (1) bekezdése által meghatározott napok.

²⁴ 10/1993. (II. 27.) AB határozat, ABH 1993, 105, 106.

²⁵ Ezzel az Alkotmánybíróság hasonló álláspontra helyezkedett, mint az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a *McGowan v. Maryland-ügyben* [366 U. S. 420 (1961)].

Istentiszteleti helyek létesítése és működtetése a kultuszszabadság lényegi eleme.²⁶ A településrendezési, tűzvédelmi, közegészségügyi szempontok, mint szekuláris, mindenkire kötelező előírások figyelembevétele mellett, a vallási közösségeknek reális lehetőséggel kell rendelkezniük arra, hogy egy településen istentiszteleti, közösségi helyet alakítsanak ki. Adott esetben indokolt a vallási előírásokra és igényekre való tekintettel az általános szabályoktól való eltérés (pl. templomtorony engedélyezése). A liturgikus szabályok változása áttörheti a műemlékvédelmi szempontokat (ahogy erre a római katolikus templomokban a 60-as évektől sor került). Újabban felmerült Magyarországon is a *harangozás*, mint a vallási meggyőződés hirdetése és a pihenéshez való jog kollíziójának kérdése (a vallási meggyőződést kifejező harangozás és a magánlakás sérthetlensége közötti konfliktus a magyar jogban még nem merült fel). Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának álláspontja abból indul ki, hogy a hitélethez kötődő harangozás a vallás nyilvános és szabad gyakorlásának része, míg az egyéb, pl. időjelzést szolgáló harangozás nem az, akkor sem, ha templomi harang szól. A jelentés szerint a harang szakrális célú használatát állami jogszabályok nem rendezhetik, azaz az ombudsman az alapjogok versenyén kívülre helyezi a vallásszabadság ezen megnyilvánulásait.²⁷

A vallásgyakorlásra állami *intézményekben* is megfelelő, tényleges lehetőséget kell biztosítani, így a kórházakban, a büntetés-végrehajtási intézetekben és a Honvédség kötelékében is: ez az egyik terület, ahol az állam pozitív kötelezettségei nem vitathatók, amit jól példáz az, hogy erről a legszigorúbb szeparációs rendszerek, így Franciaország vagy az Amerikai Egyesült Államok is gondoskodtak. Az állami aktivitás mértéke némileg függhet a különböző intézményekbe vezető út jellegetől: a katonák az állam szolgálatára szerződnek (vagy állampolgári kötelezettségüket teljesítik), a kórházakba általában saját és az állam cselekvési körén kívül eső vis maior juttatja az egyént, míg a büntetés-végrehajtási intézményekbe végső soron az egyén saját jogellenes magatartása következtében kerül. A honvédségnél a legszélesebbek az állami aktivitás morális alapú kötelezettségei, míg például a kórházak esetében általában a lelkipásztori ellátás lehetővé tétele (lelkész látogatási lehetősége, istentiszteleti hely rendelkezésre bocsátása) elegendő lehet. E pozitív állami kötelezettségek sok esetben megkövetelik az egyházakkal történő egyeztetést és a megállapodásos szabályozást, amire a tábori lelkészséget illetően Magyarországon sor is került, a kórházakat illetően pedig helyi egyeztetéssel történik. Jelentős részben, a hitéleti tevékenységgel kapcsolatos pozitív várakozások miatt, a börtönmisszió is állami támogatást élvez. E sajátos élethelyzetekben, illetve intézményekben elkerülhetetlen lehet, hogy az egyén meggyőződését nyilvánosságra hozza, amennyiben élni kíván a vallásszabadsághoz kapcsolódó jogaival, ez azonban nem menti fel az intézményt a szenzitív adatnak minősülő adatok kezelésének tilalma alól.

²⁶ Manoussakis és mások kontra Görögország (1996. szept. 26.)

²⁷ OBH 5124/2005. számú jelentés.

4.4. A meggyőződés kinyilvánítása egyéb módon

A meggyőződés kinyilvánítása történhet szóban vagy írásban tett nyilatkozattal, vagy ráutaló magatartással (pl. sajátos öltözet viselésével, vallási jelképekkel). A lelkiismereti-vallási meggyőződésre vonatkozó adat ugyanakkor különleges adatnak minősül, ami állami nyilvántartásba nem vehető fel, és egyébként csak az érintett írásbeli hozzájárulásával kezelhető.

Ahogy azt az Alkotmánybíróság már 1992-ben megállapította: „a népesség vallási hovatartozására vonatkozó, az önkéntességet és az anonimitást biztosító, közérdekű, illetve tudományos felmérés” nem sértette (volna) az Alkotmányt, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. tv., avagy a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. tv. rendelkezéseit²⁸, ugyanis az adatok nem visszaazonosíthatóak. A hatályos törvény kifejezetten rögzíti, hogy önkéntes és anonim alapon a népszámláláson gyűjthető a vallásszabadsággal összefüggő (vallási hovatartozásra vonatkozó) adat.²⁹ A meggyőződés elhallgatásának, a kinyilvánítás mellőzésének joga természetesen nem jelentheti azt, hogy állami szervek előtt történő kinyilvánítása tilos lenne. Erre különböző jogok gyakorlásához egyenesen szükség lehet³⁰ (így a fegyver nélküli katonai szolgálat esetében³¹ vagy egyházi jogi személy nyilvántartásba vételekor). A büntetés-végrehajtási intézet sem vezethet az elítéltek vallási hovatartozásáról nyilvántartást – és természetesen az ezzel kapcsolatos adatokról tájékoztatást nem adhat³² (figyelemre méltó, hogy ebben az esetben vallási hovatartozásról és nem meggyőződésről rendelkezik a jogszabály). Ehhez hasonlóan a javítóintézetek sem vezethetnek nyilvántartást a fiatalok vallási hovatartozásáról.³³ Megjegyzendő, hogy a mai magyar jog nem tesz különbséget a világnézeti meggyőződés mibenléte és a felekezeti hovatartozás ténye között.

A vallási hovatartozáshoz a magyar jogban jogosultságok vagy kötelezettségek nem kapcsolódnak, de a vallási meggyőződéshez sem kapcsolódnak önmagában jogok és kötelezettségek: az állammal szembeni jogosultságok kérdésében vagy a kifejezésre jutott igények és nem a meggyőződés dönt (így pl. vallásoktatás igénybevételénél a semleges iskolában), vagy a szekuláris lelkiismeret a meghatározó (mint például a katonai szolgálat megtagadásának jogánál).

A meggyőződés kinyilvánításának hagyományos kérdése az *eskü*. Az elmúlt években alkotott törvények a legtöbb esetben, amikor valamilyen hivatal betöltéséhez esküt követelnek meg, választási lehetőséget kínálnak fel az esküt tevő számára, hogy esküjét meggyőződése szerint kiegészítse az „Isten engem úgy segítjen!” fordulattal.³⁴

²⁸ 74/1992. (XII.28.) AB határozat, ABH 1992, 310.

²⁹ 2011. évi CCVI. tv. 5. § (2) bekezdés

³⁰ TRÓCSÁNYI Sára – FARKAS Mirella: *Faji eredet, vallási hovatartozás az adatkezelésben*. Budapest, COLPI, 1997. 30.

³¹ Az Alkotmánybíróság e korlátozást szükségesnek és arányosnak találta: 46/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994, 260, 274.

³² 6/1996. (VII. 12.) IM r. 97. §.

³³ 30/1997. (X. 11.) NM r. 24. § (2) bekezdés.

³⁴ Így pl. az egyes közjogi tisztviselők esküjéről és fogadalmáról szóló 2008. évi XXVII. tv. Valamennyi esetben az esküt tevő meggyőződésének megfelelően hozzáfűzheti vagy elhagyhatja az „Isten engem úgy segítjen!” szavakat.

A magyar állampolgárságról szóló törvény különbséget tesz állampolgársági eskü és állampolgársági fogadalom között, melyek egyenértékűek.³⁵ Egyéb esetekben a törvények eskünek nevezik az Isteni név tanúságul hívása nélkül tett 'esküt' is, azaz nem különböztetnek eskü és fogadalom között. Más megközelítés szerint a törvényekben előírt választható esküszövegek csak általánosságban lehetnek alkalmasak az érintett lelkiismereti meggyőződésre vonatkozó következtetés levonására, azaz tisztán szubjektív szinten dönthető el, hogy valaki ténylegesen vallási meggyőződését fejezte ki a megerősítéssel, vagy pedig más okokból, így hagyománytiszteletből tette hozzá a kötelező szöveghez a megerősítést, ahogy a megerősítő fordulat elhagyása is fakadhat vallási meggyőződésből. Az állampolgári jogok (az adatvédelmi biztos jogkörében eljáró) országgyűlési biztosának állásfoglalása szerint „[...] ilyen következtetés konkrétan, az eskütevő személyére vonatkozóan objektíve nem lehet egzakt és egyértelmű, mivel egy nem vallásos ember is mondhatja a törvényi szöveget, ha az eskü ünnepélyessége, a tradíciók tisztelete vagy bármely más lelkiismereti meggyőződése okán ezt fontosnak érzi.”³⁶ Ezen érvelés alapján nem minősült aggályosnak az, hogy az esküokmány a köztisztviselő személyi anyagának részévé válik, az egyén lelkiismereti meggyőződésére akkor sem lehet következtetést levonni, ha az esküokmányról egyértelműen kiderül, hogy az esküt a megerősítő formulával együtt, vagy anélkül tette le. E megközelítés a vallásos esküformát csak a hagyomány részének tekinti, ami gyakran megfelelt a valóságnak, azonban aligha lehet eltekinteni attól, hogy számos esküt tevő a forma megválasztásakor ténylegesen meggyőződését fejezi ki.

A meggyőződés kinyilvánításának joga magában foglalja a meggyőződés hirdetését, a mások meggyőzésére irányuló törekvést is. E jognak természetes korlátja mások vallásszabadsága, illetve önrendelkezési joga.

Hivatalukat meggyőződésükkel összhangban gyakorolják, és hitbéli, vallási-világnézeti meggyőződésüket kifejezésre juttathatják vallási-világnézeti szempontból semleges államot megjelenítő választott vagy kinevezett tisztségviselők, a köztisztviselők és a közalkalmazottak is, azonban ennek során fokozott tapintattal kell eljárniuk. Helyzetüket nem használhatják fel arra, hogy meggyőződésüket terjesszék. Adott esetben a Legfelsőbb Bíróság úgy ítélte meg, hogy fegyelmi vétséget képez az, ha családsegítő intézmény munkatársa a vele kapcsolatba került kiskorút saját hitbéli nézeteinek elfogadására kívánja rábírni.³⁷ Az ilyen közalkalmazottaknak (pl. egy önkormányzati iskola tanárának) nem kell elhallgatnia hitbéli meggyőződését, azonban helyzetét nem használhatja föl arra, hogy hitét terjessze. Az, hogy milyen módon juttathatja kifejezésre meggyőződését, meghatározóan függ a fogadó környezettől: az alsó tagozatos tanítónőre és az egyetemi professzorra ezért nem alkalmazható egységes mérce. Kiskorúak esetében a tanárok részéről nyilván nem fogadható el olyan magatartás, mellyel a szülők meggyőződését aláaknáznák. A vallásilag meghatározott öltözet tiltásának kérdése Magyarországon még nem merült fel. Korlátozó rendelkezések csak addig a mértékig lehetnének elfogadhatóak, ameddig a polgári viselettől eltérő öltözet viselése

³⁵ 1993. évi LV. tv. 7. § (4)–(5) bekezdés.

³⁶ Lásd LENKOVICS Barnabás 2001. október 29-én kiadott állásfoglalását a köztisztviselői eskü szövegével kapcsolatban.

³⁷ BH 1998. 398.

a közalkalmazott (pl.: pedagógus) feladatának ellátását súlyosan nehezítené. Így abból kell kiindulnunk, hogy pedagógusok vagy köztisztviselők is viselhetik a szerzetesi ruhájukat, vagy viselhetnek fejkendőt, turbánt vagy más, a vallási meggyőződésüket kifejező külső jelet. Azonban ezzel kapcsolatban is érvényesülnek a fogadó közegről mondottak: ha a szülők nem tudják elfogadni a polgári viselettől eltérő öltözetet, akkor a pedagógus nem lesz képes ellátni alapvető kötelességeit.

A meggyőződés kinyilvánításának jogát korlátozza az, ha az egyénnek nincs lehetősége meggyőződését kifejezésre juttatni, vagy a meggyőződés kifejezésre juttatása miatt hátrány érne. Hasonlóképpen nem érheti hátrányt azt sem, aki meggyőződést nem kívánja kifejezésre juttatni.

4.5. A vallás gyakorlásának joga

A vallásszabadság joga magában foglalja azt, hogy az egyén teljes életvezetését hite szerint alakíthassa,³⁸ illetve vallási közösség önértelmezése szerint működjön. A vallásgyakorlás szabadsága, a hagyományos kultuszszabadságon túl azt az általános szabadságjogot jelenti, melynek lényege a meggyőződésből fakadó cselekvés fokozott védelme: a lelkiismereti meggyőződésen alapuló cselekvés erősebb, külön nevesített védelmet élvez, túl az emberi méltóságból fakadó cselekvési szabadság védelmén. Azaz nem csupán az istentisztelet vagy egyéb szertartás védett a vallásszabadság alapjoga által, hanem minden más mód is, mellyel a meggyőződés kifejezésre kerül. Az, hogy az Alkotmány szerint a meggyőződés kinyilvánítása „*vallásos cselekmények, szertartások*” mellett „*egyéb módon*” is történhet, azt fejezi ki, hogy a jog nem meghatározott magatartásokat véd, hanem azt a meggyőződést, melyből a magatartás fakad. Ugyanakkor a meggyőződés kinyilvánítása egyfelől nem lépheti át a törvény kereteit, másfelől az állam alkotmányos kötelezettsége, hogy csak valóban szükséges korlátozásokat érvényesítsen.

Nem terjed ki a lelkiismereti szabadság a közteherviselési kötelezettség alapján fizetett adók, illetékek, vámok, illetve társadalombiztosítási járulék részleges megtagadására sem azon a címen, hogy az állam (helyi önkormányzat vagy a társadalombiztosítás) olyan tevékenységeket is finanszíroz, melyek az adó- vagy járulékfizető meggyőződésével összeegyeztethetetlenek.

A fegyveres katonai szolgálat megtagadásának joga a lelkiismereti szabadság egyik hagyományos kérdése. Bár a hadkötelezettség az Alkotmány 2004. évi CIV. törvénnyel történő módosítása révén, 2005. január 1-je óta csak rendkívüli helyzetekben (rendkívüli állapot idején, vagy megelőző védelmi helyzetben) éledhet fel, a fegyveres szolgálat által okozott lelkiismereti konfliktus alapjogi megítélése nem változott. A hadkötelezett a haza védelmére irányuló kötelezettségét fegyver nélküli szolgálattal teljesíti, ha a fegyveres szolgálat teljesítése lelkiismereti meggyőződésével összeegyeztethetetlen [Alaptörvény XXXI. cikk (2)]. „Totális megtagadásra”, azaz a polgári szolgálat elutasítására nincs mód, mivel az állam egyrészt biztosítani köteles a lelkiismereti szabad-

³⁸ BVerfGE 32, 98, 106.

ságot, másrészt az ország védelmét, a „védelmi képesség fenntartása a lelkiismereti szabadságot biztosító alkotmányos rend fennmaradásának is feltétele”.³⁹

A lelkiismereti, illetve vallási meggyőződéssel ellentétes egészségügyi kezelés (leggyakrabban: vérátömlesztés) visszautasítása, azaz az önrendelkezés határai a vallás-szabadság hagyományos kérdése. A védelem kiterjed vallásilag meghatározott öltözet vagy hajviselet hordására, étkezési szabályok és szokások tiszteletben tartására (ezzel összefüggésben a rituális vágásra).

A jog védi a vallási (világnézeti) egyesülési jogot, mely kiterjed vallási közösségek létrehozatalára és önálló működésére is. Védett magatartásnak minősül a vallási célú társulás joga, azaz olyan szervezetek létrehozása, melynek keretei között a tagok egyéni vallásszabadságukat gyakorolják. Védett a meggyőződés közös megvallása, mely történhet a kultusz hagyományos cselekedetei által (istentisztelet, körmenet, zarándoklat, harangozás), karitatív tevékenység útján (mely a keresztény hagyományban az istentisztelet egyik formája), oktatási tevékenység útján (mely történhet a közösség keretein belül tetszőleges formában, de a formalizált módon, a közoktatási rendszerhez kapcsolódóan is).

A közösségi vallásszabadság lényeges eleme a vallási közösségek önkormányzata, hagyományos kifejezéssel az egyházi autonómia. E jog alapján a vallási közösségek (jogi formájuktól függetlenül) belső szervezetüket maguk határozzák meg, igazgatásukat saját szabályaik szerint maguk végzik. A közösség állami beavatkozás nélkül maga dönt tagjainak felvételéről és esetleges kizárásáról is. A közösség szabadságának lényegi eleme a szolgálattevők önálló kiválasztása és képzése. A vallási közösségek működéséhez szükséges tulajdon a tulajdonhoz való jog védelme mellett a vallásszabadság védelmét is élvezzi.

Az egyházak jelentős temetőfenntartók (az összes temető mintegy fele egyházi tulajdonban van), azonban törvény nem szabályozza, hogy mennyiben kötelezhető az egyházi temetőtulajdonos más felekezetű temetési szertartás vagy esetleg világi temetés tűrésére. A szabályozás talán azért maradt el, mert a gyakorlat messzemenően toleráns, ugyanakkor nem vitatható az, hogy az egyházi temetőben végezhető szertartásokat a fenntartó meghatározhatja, hasonlóan a templomban végezhető szertartásokhoz. A kérdésnek különösen olyan esetben lehet jelentősége, amikor az adott település egyetlen temetője egyházi temető, vagy ha más vallású vagy felekezetű hozzátartozó temetéséről van szó.

Elkötelezett intézmények (oktatási intézmények, gyermek- és ifjúságvédelmi, szociális és egészségügyi intézmények) létrehozásával a vallásos emberek meggyőződésüket fejezik ki: az intézmények létrehozásának és fenntartásának joga a vallási meggyőződés kifejezésre juttatásaként alapjogilag védett.

Az Alaptörvény külön védi a szülők jogát arra, hogy gyermekek vallási nevelését meghatározzák. A szülő vallási meggyőződése azonban nem lehet elégséges indoka annak, hogy gyermekeiket a közoktatástól távol tartsák – az Alaptörvény XVI. cikk (3) bekezdése külön rögzíti, hogy a szülők kötelessége a kiskorú gyermekük iránti gondoskodásra magában foglalja gyermekük taníttatásának kötelezettségét is. Sajátos kérdést vet fel az egyes tantárgyak alól történő mentesülés (biológia – koedukált testnevelés

³⁹ 46/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994, 260, 269.

– úszásoktatás). A hazai bírói gyakorlat eddig nem szembesült e kérdésekkel, ugyanakkor előfordul, hogy jegyzők magántanulói jogviszonyt engedélyeznek – ami pusztán a szülők vallási igényei alapján vitatható.

A vallási vagy más világnézeti meggyőződésen alapuló, „a szervezet jellegét alapvetően meghatározó szellemiségből közvetlenül adódó, az adott foglalkozási tevékenység tartalma vagy természete miatt indokolt, arányos és valós foglalkoztatási követelményen alapuló megkülönböztetés” nem jelenti az egyenlő bánásmód követelményének megsértését a foglalkoztatás körében.⁴⁰ A vallásszabadság intézményes vonatkozása, hogy a vallási közösségek, egyházak intézményeket hoznak létre, melyek polgári jogi, illetve munkajogi jogviszonyokba lépnek. Az ilyen intézmények identitása – mely a vallásszabadság lényeges eleme – szempontjából különösen a foglalkoztatási viszonyok meghatározóak. A vallásszabadság intézményes vonatkozásban megköveteli azt, hogy az elkötelezett munkáltató a munkavállalók felvételénél érvényesítse sajátos szempontjait, illetve a munkavállaló elkötelezettségét a munkaviszony fennállása alatt is megkövetelje.

A kegyeleti jog körébe tartozó kérdés, hogy az egyént megilleti a meggyőződésével összhangban lévő eltemettetéshez való jog.

4.6. A vallási meggyőződés tanításának joga

A vallásszabadság jogának része a vallás vagy más meggyőződés *tanításának* és terjesztésének joga, mely értelemszerűen inkább közösségi jelleggel bír. Az állam intézményvédelmi kötelezettsége keretében biztosít teret a közszoigálati tömeztájékoztatási eszközkben és – a szülök igényei szerint – a semleges állami-önkormányzati iskolában arra, hogy a vallási közösségek tanításukat közvetítsék. A meggyőződés tanítása fogalmilag eltér a meggyőződésekkel kapcsolatos tartalmak közvetítésétől: míg az előbbi esetben egy adott vallási közösség elkötelezett tevékenységéről van szó, az utóbbi eset azonosulás nélkül, kívülállóként tájékoztat vallási kérdésekről. Az, hogy a semleges állami-önkormányzati iskolában a különböző vallások és világnézetek arányos és kiegyensúlyozott, azonosulást kerülő módon bemutatásra kerülnek, nem helyettesíti a vallási közösségek azon jogát, hogy maguk is megjelenhessenek és bemutatassák magukat.

A meggyőződés tanításának joga azonban nem csak a formalizált, az oktatási rendszerhez kapcsolódó, vagy a hitéleti felsőoktatás keretében történő tanítást védi, hanem a meggyőződés informális, családon, közösségen belül folyó tanításának, terjesztésének jogát is.

A közvetlen korlátozásokon túl a vallási meggyőződés tanításhoz való jogot korlátozza az állam, ha egyenlőtlenül, a tényleges igények arányát figyelmen kívül hagyva biztosít támogatást különböző vallási közösségek számára e célra.

4.7. A hátrányos megkülönböztetés tilalma

Az Alaptörvény átfogó módon tiltja a diszkriminációt: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv,

⁴⁰ 2003. évi CXXV. tv. 22. § b) pont.

vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.”⁴¹ A vallásszabadságról szóló sarkalatos törvény szerint: „A lelkiismereti vagy vallási meggyőződés megválasztása, elfogadása, kinyilvánítása és megvallása, továbbá annak megváltoztatása, illetve gyakorlása miatt senkit előny vagy hátrány nem érhet.”⁴² Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint a hátrányos megkülönböztetés tilalma nemcsak az emberi, illetve állampolgári jogokra irányadó, hanem kiterjed az egész jogrendszerre, amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot. Az Alaptörvényből nem következik az, hogy a személyeket sematikusan egyformán kellene kezelni (ez lehetetlen is lenne; a pozitív diszkrimináció lehetőségét pedig maga az Alaptörvény is tartalmazza), hanem csupán az, hogy a megkülönböztetésnek kell, hogy legyen alkotmányos indoka, és egy adott szabályozási koncepción belül követelmény az érintettek azonos méltósága, azaz az állam eljárása során az egyéni szempontokat azonos mértékben kell figyelembe venni. Alapjognak nem minősülő jogok esetében az önkényesség tilalma az alkotmányellenesség határa, azaz tárgyilagos mérlegelés alapján kell, hogy legyen észszerű oka a különbségtételnek.⁴³

A hátrányos megkülönböztetés tilalmának különösen nagy jelentősége van a munkajogban. Az egyházi munkáltatónál végzett munka jellege ugyanakkor jellemzően indokolttá teszi azt, hogy a munkáltató a munkavállaló vallási meggyőződését, felekezeti hovatartozását figyelembe vegye. Ez nem minősül hátrányos megkülönböztetésnek.⁴⁴

A felekezeti jogegyenlőség sajátos garanciája az, hogy a vallási meggyőződés kinyilvánításának, mellőzésének jogát az Alaptörvény külön nevesíti, és ehhez kapcsolódóan a vallási meggyőződésre utaló adatok állami nyilvántartásba nem vehetők föl.⁴⁵

A felekezeti jogegyenlőség megvalósítása tehát e viszonyok ignorálását igényli az államtól és így aligha kapcsolódhat hozzá olyan ’pozitív diszkrimináció’, mely az esetleges esélyegyenlőtlenséget lenne hivatva mérsékelni. Szemben az etnikai aránytalanságokkal, vagy egészségi állapottal összefüggő hátrányok orvoslásával, az államnak arra nincs mandátuma, hogy például egyes közhivatalokban vagy közintézményekben felekezeti arányokat befolyásoljon, vagy hogy egyáltalán tudomása legyen róla. Az, hogy a vallásos emberek a több évtizedes hátrányos megkülönböztetés nyomán sok szakmában alulreprezentáltak, nem alapoz meg semmilyen állami ’kiegyenlítő’ beavatkozást. A sajátos vallási igények akkomodációja pedig szemléletében eltér a pozitív diszkriminációtól: nem pozitív diszkrimináció az, ha egy vallási kisebbség részéről jelentkező sajátos igény számára a jogalkotó teret nyit.

⁴¹ Alaptörvény XV. cikk. (2) bekezdés.

⁴² 2011. évi CCVI. tv. 1. § (3) bekezdés.

⁴³ SÓLYOM László: *Az Alkotmánybírászkodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 416., 755.

⁴⁴ *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. tv.* 21–22. §

⁴⁵ 2011. évi CCVI. tv. 5. § (1) bekezdés.